

Basisboek

Integrale schuldhulpverlening

Dick Haster

Derde druk

 Noordhoff Uitgevers

Basisboek integrale schuldhulpverlening

Dick Haster (red.)

Derde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: Rocket Industries, Groningen

Omslagillustratie: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13,
9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

0 / 13

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.

© 2013 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84845-3

ISBN 978-90-01-82082-4

NUR 752

Woord vooraf

Dit boek is tot stand gekomen dankzij de medewerking van een groot aantal professionals, deskundigen uit het werkveld en docenten van de Hogeschool Zuyd. Hun feedback en kritische opmerkingen, hun aanvullingen en adviezen hebben een waardevolle bijdrage geleverd.

De volgende personen wil ik graag bij naam noemen: G. van Wissen en J. Kamycki-Huijts van de Kredietbank Limburg (met dank voor hoofdstuk 4 en het meelezen vanuit de praktijk); mr. J. Lemmens van de Hogere Juridische Opleiding voor hoofdstuk 5; drs. M. Schut (SGBO) voor hoofdstuk 7; drs. B. Paumen en L. Renneberg van de opleiding Social Work van de Zuyd Hogeschool voor hoofdstuk 9; J.P. Bovendorp, GGN Heerlen voor hoofdstuk 10. Verder heb ik dankbaar gebruikgemaakt van het vele werk dat Nadja Jungmann doet en gedaan heeft met betrekking tot schulden en schuldhulpverlening. Mijn dank gaat uiteraard uit naar Angelique Bouwens, die vanuit haar deskundigheid een belangrijk juridisch onderdeel (hoofdstuk 12) op heldere wijze heeft geschreven en daarmee een waardevolle bijdrage levert aan dit boek.

Ik heb gebruikgemaakt van een groot aantal onderzoeken, werkstukken en artikelen van gedreven mensen die in en rond de schuldhulpverlening werken; veel wijsheid is al door hen vastgelegd. Alle bronnen benoemen zou ondoenbaar zijn, maar van sommigen leven hun ideeën op deze wijze verder. Ik dank ook de studenten van de deeltijd- en de voltijdopleiding van de Hogere Juridische Opleiding en de opleiding Social Work van de Zuyd Hogeschool voor hun opmerkingen en aanvullingen van de teksten.

In deze derde druk zijn de nodige nieuwe onderzoeksgegevens verwerkt en wordt verwezen naar een aantal belangrijke nieuwe (methodiek)ontwikkelingen. Mijn streven met dit boek is om alle ontwikkelingen in de juiste context te plaatsen waardoor in dit basisboek nieuwe en relevante kennis wordt verzameld. Het boek geeft een overzicht van het gehele proces van de dienstverlening bij schulden. De didactische opzet is niet gewijzigd omdat de feedback die ik van gebruikers (veelal docenten) kreeg, hierover positief was.

Rest mij ook hier iedereen te bedanken die me heeft geholpen om dit boek te schrijven en te vernieuwen. Ik streef ernaar bij te dragen aan de deskundigheid van de mensen die werken of zullen gaan werken met de problematiek rond schuldhulpverlening. Velen zijn daarbij gebaat.

Dit boek draag ik op aan Wilna van de Bigchelaer. Zij stond aan de basis van de huidige aanpak van problematische schulden en heeft me steeds geïnspireerd.

Dick Haster
Sittard, voorjaar 2013

Inhoud

Studiewijzer 11

1 Achtergronden van problematische schulden 15

- 1.1 Schulden en de huidige samenleving 16
- 1.2 Trends en tendensen in de samenleving 22
- 1.3 Disfunctionerende (overheids)instanties 27
- 1.4 Omgeving van mensen en groepen waartoe zij behoren 28
- 1.5 Het individu 30
  - Samenvatting 33
  - Literatuur 34
  - Vragen en opdrachten 35
  - Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 1 36

2 Ontstaan en typering van problematische schulden 39

- 2.1 Drie uitgangspunten 40
- 2.2 Competenties voor het financieel beheer van een huishouden 45
- 2.3 Waarden, normen en moraal 50
- 2.4 Ontstaan en typering van een problematische situatie 52
- 2.5 Kredietverstrekking, wetgeving en bescherming van de consument 60
  - Samenvatting 66
  - Literatuur 67
  - Vragen en opdrachten 68
  - Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 2 69

3 Maatschappelijke en sociale gevolgen van problematische schulden 71

- 3.1 Doelgroepen van schuldhulpverlening 72
- 3.2 Realiteit van de problematiek 79
- 3.3 Belang van hulp bij materiële problemen 87
- 3.4 Problematische schulden en de samenleving 89
  - Samenvatting 91
  - Literatuur 92
  - Vragen en opdrachten 93
  - Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 3 94

4   **Praktijkvoorbeelden** 97

- 4.1 Systematische informatievergaring bij aanmelding 98
- 4.2 Praktijkvoorbeelden 104
- 4.3 Regels voor informatiebeheer 109
Samenvatting 109
Vragen en opdrachten 111
Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 4 112

5   **Gebruik en niet-gebruik van materiële voorzieningen** 115

- 5.1 Achtergronden van voorzieningen 116
- 5.2 Voorzieningen en de uitvoering ervan 120
- 5.3 Bureaucratie, de onmacht van de cliënt en het misbruik van voorzieningen 125
- 5.4 Niet-gebruik van voorzieningen als algemeen gegeven 127
- 5.5 Voorkómen van niet-gebruik van voorzieningen 129
- 5.6 Armoedeval 135
- 5.7 Innovatie 136
Samenvatting 137
Literatuur 138
Vragen en opdrachten 139
Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 5 140

6   **Vanzelfsprekendheid van helpen** 143

- 6.1 Drempel van de schuldhulpverlening 144
- 6.2 Uitgangspunten voor een hulpaanbod 151
- 6.3 Toegang tot de dienstverlening 154
Samenvatting 158
Literatuur 159
Vragen en opdrachten 160
Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 6 161

7   **Organisatie van de dienstverlening** 163

- 7.1 Korte historie van de integrale aanpak 164
- 7.2 Centrale rol van de gemeente 168
- 7.3 Centrale plaats van de integrale schuldhulpverlening 176
- 7.4 Het integrale pakket aan dienstverlening 179
- 7.5 Certificering van de schuldhulpverlening en benchmarking 182
Samenvatting 185
Literatuur 186
Vragen en opdrachten 187
Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 7 188

8 Integraal werken in de praktijk (1) 191

- 8.1 Het integrale traject 192
- 8.2 Het voortraject – de aanmelding 194
- 8.3 Het voortraject – verificatie van gegevens 198
- 8.4 De (integrale) intake 203
- 8.5 Informatie en advies – het adviesgesprek 207
- 8.6 Plan van aanpak 208
- 8.7 Casemanagement 212
- Samenvatting 215
- Literatuur 216
- Vragen en opdrachten 217
- Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 8 218

9 Integraal werken in de praktijk (2) 221

- 9.1 Budgetbeheer 222
- 9.2 Budgetbegeleiding 226
- 9.3 Psychosociale hulpverlening 230
- 9.4 Bewindvoering 234
- 9.5 Nazorg 237
- 9.6 Afgifte WSNP-verklaring 238
- 9.7 Uitvallers 239
- Samenvatting 244
- Literatuur 245
- Vragen en opdrachten 246
- Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 9 247

10 Schuldregeling 249

- 10.1 Voorwerk van de schuldregeling 250
- 10.2 Drie modellen voor een schuldregeling 253
- 10.3 Tot stand brengen van een schuldregeling 257
- 10.4 Weigering van een schuldregeling 261
- 10.5 Competenties van de schuldbemiddelaar 264
- 10.6 Het akkoord in het minnelijke traject 264
- Samenvatting 265
- Literatuur 266
- Vragen en opdrachten 267
- Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 10 268

11 Schuldeisers en ontwikkelingen in het incassobeleid 271

- 11.1 Typering van de schuldeisers 272
- 11.2 Incasso 273
- 11.3 Juridische incasso op hoofdlijnen 279
- 11.4 Incassobeleid en preventie 283
- 11.5 Rechten van de schuldenaar 289
- Samenvatting 291
- Literatuur 292
- Vragen en opdrachten 293
- Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 11 294

12 De wettelijke schuldsaneringsregeling (WSNP) 297

- 12.1 Inleiding Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen 298
- 12.2 Procedure en personen 304
- 12.3 Bewindvoering 309
- 12.4 Gevolgen van de toepassing van de wettelijke schuldsaneringsregeling 314
- 12.5 De wettelijke schuldsaneringsregeling in beweging 319
  - Samenvatting 320
  - Literatuur 321
  - Jurisprudentie 322
  - Vragen en opdrachten 325
  - Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 12 326

13 Preventie – voorkomen en genezen 329

- 13.1 Preventie 330
- 13.2 Preventie en beleid 332
- 13.3 Doelen van preventie 335
- 13.4 Methoden en effectiviteit 341
- 13.5 Preventie en zelfhulp 342
- 13.6 Preventie in de praktijk 343
  - Samenvatting 346
  - Literatuur 347
  - Vragen en opdrachten 348
  - Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 13 350

14 De competente dienstverlener 353

- 14.1 Verwachtingen van de cliënt 354
- 14.2 Diversiteit en cultuurverschillen 360
- 14.3 Competenties van de schuldhulpverlener 364
- 14.4 Competenties van de cliënt 367
- 14.5 Samenwerken als competentie 370
- 14.6 Dilemma's in de schuldhulpverlening 374
  - Samenvatting 375
  - Literatuur 376
  - Vragen en opdrachten 377
  - Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 14 378

Bijlagen

- Bijlage 1 Competenties op het gebied van financieel beheer van een huishouden [379](#)
- Bijlage 2 Motiverende gespreksvoering, een eerste kennismaking [382](#)
- Bijlage 3 Overeenkomst bij schuldregeling of schuldbemiddeling [388](#)
- Bijlage 4 Lijst van afkortingen [390](#)

Over de auteurs [392](#)

Register [393](#)

Studiewijzer

Het referentiekader voor het *Basisboek integrale schuldhulpverlening* is de werkwijze van de Nederlandse Vereniging voor Volkskrediet (NVVK) en de normen voor schuldhulpverlening zoals die zijn opgesteld door het Nederlands Normalisatie-instituut. De integrale aanpak is als werkwijze breder toepasbaar dan alleen in de schuldhulpverlening.

De inhoud van het boek strekt zich uit over drie gebieden:

- 1 het ontstaan van de problematiek en de legitimering van de hulp- en dienstverlening
- 2 de theorie en praktijk van de integrale schuldhulpverlening en de wettelijke schuldsanering
- 3 de competenties die nodig zijn om in dit werk effectief te kunnen functioneren

Het boek biedt inzicht in alle facetten van dit werk, waardoor een ‘helikopterview’ ontstaat. Op een aantal punten worden de methodieken uitgediept in de tekst, de bijlagen of door middel van studievragen en opdrachten. In deze zin is het dan ook een basisboek.

Doel van het boek

Het boek is niet in eerste instantie bedoeld als handboek voor de praktijk. Een student die als stagiair of als afgestudeerde in dit werk aan de slag gaat, vindt daar voldoende verdiepende vakliteratuur en werkt veelal met computerprogramma's die het meeste rekenwerk doen. Deze student vindt in dit boek wel voldoende basis om zich goed voor te bereiden.

Studenten die niet direct in dit soort werk terecht komen, krijgen door dit boek inzicht in de werkwijze en komen een aantal factoren tegen waarmee zij in hun stageplaats of praktijkinstelling zeker te maken krijgen. In deze zin is het boek voor een brede groep aspirant-beroepsbeoefenaars toegankelijk en bruikbaar.

Opbouw van het boek

De hoofdstukken 1, 2 en 3 zijn bedoeld als basis om de problematiek van problematische schulden te begrijpen. Hoofdstuk 4 geeft praktijkvoorbeelden. Hoofdstuk 5 en 6 zijn inleidend op de aanpak van schulden die in de hoofdstukken 7 tot en met 10 wordt beschreven. Juridische aspecten komen in de hoofdstukken 11 en 12 aan de orde. Preventie als belangrijke taak wordt in hoofdstuk 13 behandeld en het boek sluit af met de competenties van de dienstverlener (hoofdstuk 14). Het boek is chronologisch opgebouwd, dus je volgt als het ware het proces dat de cliënt ondergaat bij de aanpak van problematische schulden.

Opdrachten en studievragen

Bij ieder hoofdstuk vind je studievragen. Deze vragen zijn bedoeld als zelftoetsing en verdieping. Je kunt hiermee nagaan of je de stof begrepen hebt

en je tegelijk meer verdiepen in de praktijk. Het doel is om jouw kennis te verbreden.

De opdrachten hebben als doel om jouw vaardigheden verder te ontwikkelen. Ze zijn veelal toepassingsgericht en bedoeld om de, in het boek genoemde vaardigheden, in oefensituaties te oefenen.

Competenties ontwikkelen

Het bestuderen van dit boek levert je kennis over en inzicht in een complexe beroepspraktijk op. Verdieping van dat inzicht krijg je door de studievragen te beantwoorden. Vaardigheden en houdingsaspecten ontwikkel je door de opdrachten uit te voeren. Dit kan individueel, maar beter is het dit in een kleine groep te doen. Je toont inhoudskundigheid door een van de opdrachten van hoofdstuk 13 (over preventie) uit te voeren, bij voorkeur als presentatie voor een grote groep. Hoofdstuk 14 nodigt je uit tot reflectie op jouw beroepsvaardigheden.

Aan het eind van elk hoofdstuk vind je een checklist. Zo'n checklist ziet er als volgt uit:

Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 1

Waardering	1	2	3	4	5	Blijkt uit / nog te ontwikkelen door
Geef aan per item:						Hier geef je aan hoe je hebt laten zien dat je de competentie eigen hebt gemaakt.
• niet ontwikkeld	1					
• onvoldoende ontwikkeld		2				
• matig ontwikkeld			3			Dat kan door middel van een toets, een uitgevoerde opdracht, een werkstuk, praktijkervaring en dergelijke.
• (ruim) voldoende ontwikkeld				4		Scoor je matig of onvoldoende, geef dan aan hoe je jezelf op dat punt kunt verbeteren.
• goed ontwikkeld, competent					5	

Competenties	Waardering					Blijkt uit / nog te ontwikkelen door
	1	2	3	4	5	

Ik kan op macro-, meso- en microniveau twee relevante oorzaken voor het ontstaan van problematische schulden benoemen.

Ik kan verklaren wat *structurele armoede* is.

Ik kan de relatie tussen financiële problemen en *socialisatie* van een persoon beschrijven en verklaren.

In de checklist kun je met een waardering en een bewijs aangeven in hoeverre je de (deel)competentie hebt eigengemaakt. Ook noteer je daarin (eventueel) je ontwikkelwens. Het gaat daarbij om kennis, vaardigheden en houdingsaspecten.

Voorkennis

Om aan de opdrachten te kunnen werken is basiskennis met betrekking tot methodisch handelen, inzicht in wet- en regelgeving en basiskennis op het gebied van voorlichting nodig. Het boek richt zich op hbo-studenten in de postpropedeuse fase. Door de integratie van relevante aspecten van de sociaaljuridische en maatschappelijke dienstverlening kan het gebruikt worden voor een opzichzelfstaande module en als onderdeel van een module zoals instellingskennis.

De onderzoekende student

Op een aantal punten is dit boek inleidend en blijft soms algemeen. Voor wie nieuwsgierig is en verder wil kijken biedt ieder hoofdstuk invalshoeken die uitnodigen tot verder onderzoek. Waar mogelijk is verwezen naar bronnen voor verder onderzoek.

Website

Docenten en studenten vinden ondersteunend materiaal op de website die bij dit boek hoort. Daarop zijn ook de meeste, in dit boek genoemde onderzoeksrapporten opgenomen. Naast een bron voor (zelf)toetsing en aanvullend materiaal willen we hiermee ook bijdragen aan meer kennisuitwisseling.

Slotwoord

Alle feedback op deze uitgave is welkom en zal, voor zover mogelijk, in een volgende uitgave verwerkt worden. De reacties die we hebben gehad op de tweede druk hebben we naar vermogen verwerkt in deze herziene uitgave.

1

Achtergronden van problematische schulden

- 1.1 Schulden en de huidige samenleving**
- 1.2 Trends en tendensen in de samenleving**
- 1.3 Disfunctionerende (overheids)instanties**
- 1.4 Omgeving van mensen en groepen waartoe zij behoren**
- 1.5 Het individu**

Een groot aantal mensen raakt in een situatie van financiële problemen, waardoor er problematische schulden kunnen ontstaan. Velen komen hier op eigen kracht niet meer uit. Hulp- en dienstverlening richten zich dan ook op het begeleiden en ondersteunen van deze mensen om met hen een oplossing te vinden voor de ontstane situatie. Daarnaast wordt getracht om het ontstaan van (of herhaling van) financiële problemen te voorkomen. Om adequaat te kunnen inspelen op de ontwikkelingen met betrekking tot financiële problemen, is het van belang de achtergronden te bestuderen en inzicht te krijgen in de factoren die hierbij een rol spelen. Inzicht in het ontstaan en de achtergronden van een bepaalde problematiek biedt meer zicht op mogelijke oplossingen. Het gaat hierbij om complexe problemen waarin een groot aantal factoren een rol speelt. We maken in dit hoofdstuk een indeling in ontwikkelingen op microniveau, op mesoniveau en op het macroniveau.

1.1 Schulden en de huidige samenleving

Problemen spelen zich altijd af binnen een bepaalde context. Om het complexe geheel van mensen met problematische schulden te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk om inzicht te krijgen in de context van de situatie waarbinnen de problemen ontstaan. Voor het ontstaan van problematische schulden is meestal geen eenduidige oorzaak aan te geven.

Steeds is er sprake van verschillende factoren die hierbij een rol spelen en die elkaar onderling ook nog eens beïnvloeden. Omdat in dit boek de ruimte ontbreekt om alle factoren te benoemen, gaan we in dit hoofdstuk in op de meest relevante factoren. Het gaat om factoren die een belangrijke rol spelen in het ontstaan van deze problematiek. We gaan in op:

- de complexiteit van de huidige samenleving
- consumentisme ofwel de drang om te consumeren
- de kredietsamenleving
- reclame als niet te vermijden verschijnsel

1.1.1 Complexiteit van de huidige samenleving

De huidige Nederlandse samenleving zit ingewikkeld in elkaar. De ontwikkeling van de *verzorgingsstaat* heeft tot een complex stelsel van instellingen voor gezondheidszorg en welzijn geleid. De technologische ontwikkelingen, vooral op ICT-gebied, hebben geleid tot allerlei geautomatiseerde systemen en een vaak onoverzichtelijke brei van beschikbare informatie. Internet biedt waardevolle informatie, maar ook waardeloze informatie. Er zijn vele financieel-technische producten, zoals beleggingsfondsen, hypotheek en kredieten, die vaak gepaard gaan met ingewikkelde berekeningen en onduidelijke consequenties. Het stelsel van sociale voorzieningen is complexer geworden en aan veranderingen onderhevig en het aantal keuzemogelijkheden op verschillende gebieden, zoals zorgverzekeringen, is groot.

Deze ontwikkelingen hebben geleid tot het ontstaan van een groot aantal specialistische vormen van dienstverlening, zoals diverse vormen van advisering. Wie het stelsel van voorzieningen op een bepaald gebied zelf niet meer kan overzien, heeft behoefte aan een deskundige die hem of haar de weg wijst. De snelheid waarmee allerlei maatschappelijke, sociale, juridische en economische situaties veranderen, maakt de behoefte aan ter zake deskundige tussenpersonen noodzakelijk. Voor de burger is namelijk niet of nauwelijks meer te overzien welke regelingen en voorzieningen er zijn. Daarbij komt dat mensen overspoeld worden met aanbiedingen en keuzemogelijkheden. De noodzakelijke kennis en het inzicht in informatiekanaalen ontbreekt bij veel mensen, terwijl tegelijkertijd een overstelpende hoeveelheid informatie tot ze komt.

De huidige *informatiesamenleving* stelt hoge eisen aan haar deelnemers; men hoeft niet alles te weten, maar moet wel de verschillende kennisbronnen kunnen benutten. Voor een groot aantal mensen gaan de genoemde ontwikkelingen te snel, zij houden het niet meer bij en haken op een gegeven moment af. Anderen worden extreem afhankelijk van dienstverlenende instanties. Deze complexiteit is niet alleen kenmerkend voor het aanbod van hulp- en dienstverlening, maar werkt ook door op vele andere gebieden.

Met *digitalisering* wordt de toenemende invloed van computers en computersystemen op de huidige samenleving bedoeld. Iets kopen doe je met een paar muisklikken. Geld bijvoorbeeld wordt steeds abstracter. Iemand verdient geld; dat komt op een bankrekening en daar wordt van alles van afgeschreven. Betalingen verlopen steeds vaker via de pinautomaat of creditcard

Verzorgings-
staat

Informatie-
samenleving

Digitalisering

en zo kun je geld opmaken zonder het ooit gezien te hebben. Dat we met deze ontwikkeling moeten leren leven lijkt wel duidelijk. Dat kost echter voor veel mensen de nodige tijd.

De huidige tendens van verzorgingsstaat naar *participatiestaat*, waarbij meer verantwoordelijkheid bij de burger zelf komt te liggen, roept weer nieuwe vragen en knelpunten op. Oude degelijke instanties zoals pensioenfondsen blijken ineens minder degelijk te zijn. Deze veranderingen en onzekerheden leiden bij veel mensen tot verwarring.

Participatie-
staat

1

1.1.2 Consumentisme

‘Mensen moeten consumeren, ze moeten hun geld niet oppotten maar uitgeven, zodat de economie blijft draaien. Zuinig aan doen is helemaal niet nodig, erger nog, het is slecht voor de economie’, sprak een bankdirecteur in een tv-programma over schulden in 2003. Hij meende dat oprecht. Wat hij bedoelde was dat mensen moeten meedoen om de economie draaiende te houden in hun eigen belang. Een goed draaiende economie levert voor iedereen winst op, was zijn devies.

De huidige *markteconomie* voorziet in een enorm aantal producten. De globalisering en de wereldeconomie hebben er bijvoorbeeld toe geleid dat veel soorten groenten, die vroeger alleen in een bepaald seizoen verkrijgbaar waren, nu het hele jaar door aangeboden worden. Steeds meer mensen schaffen goederen aan via internet en hoeven hiervoor dus niet meer naar de winkel. Iets kopen wordt dan een technische handeling en de gezellige winkelstraten verdwijnen langzaam.

Markt-
economie

Het consumeren is veranderd van het eenvoudig aanschaffen van de noodzakelijke levensbehoeften in een haast economische plicht. De consument wordt daartoe gestimuleerd door opgelegde trends en uitgekende verkoopstechnieken. De ondernemers (leveranciers) hebben in een (liberale) markteconomie een grote mate van vrijheid, dus maken zij gebruik van diverse tactieken om hun waren te verkopen. Er is veel geoorloofd om mensen tot consumeren te brengen, waarbij agressieve verkoopstechnieken erg ver kunnen gaan. Een belangrijk gegeven in de markteconomie is het *consumentenvertrouwen*: de mate waarin mensen bereid zijn geld uit te geven. Die bereidheid is afhankelijk van de verwachtingen van mensen met betrekking tot hun toekomstige situatie. Hoe positiever die verwachtingen, des te groter de bereidheid tot consumeren. Het gaat dan niet zozeer om essentiële zaken en noodzakelijke levensbehoeften, maar veel geld wordt besteed aan in feite onnodige en overbodige zaken.

Consumenten-
vertrouwen

Dat het consumeren om het consumeren geen nieuw verschijnsel is, blijkt uit het volgende citaat van Erich Fromm (*De gezonde samenleving*, 1986):

‘De consumptieve handeling behoort een concrete menselijke handeling te zijn, waarin wij zelf als concrete, oordelende, voelende en waarderende menselijke wezens in het spel zijn, kortom een zinvolle, menselijke en scheppende handeling. In onze beschaving komt daarvan weinig of niets terecht. Consumptie is hier in wezen de bevrediging van kunstmatig opgeroepen fantasieën, een schijnvoorstelling die van ons concrete en echte Ik vervreemd is.’

De haast extreme druk tot consumeren heeft een tegenbeweging op gang gebracht, zij het nog gering van omvang, het *consuminderen*. Deze beweging wijst vooral op de negatieve kanten van het ongebreidelde consumeren

Consu-
minderen

en verzet zich tegen wat genoemd wordt de *consumptiedwang*. De kritiek op verspilling wordt groter en het begrip *duurzaamheid* wordt steeds actueler. Mensen worden zich meer bewust van de noodzaak om zuiniger met onze natuurlijke bronnen om te gaan.

1.1.3 Kredietsamenleving

Na een grote toename van kredietverlening in de afgelopen jaren wordt anno 2012 de kredietverstrekking meer aan banden gelegd door maatregelen van de overheid.

Het verhaal gaat dat degene die het kopen op afbetaling gedemocratiseerd heeft, een verkoper van stofzuigers in de Verenigde Staten was. Medio 1930 verkocht deze man, zoals veel verkopers destijds, stofzuigers langs de deur, een nieuwe uitvinding. Veel mensen wilden wel graag een stofzuiger kopen, maar hadden daar het geld niet voor. Er moest eerst gespaard worden.

De man wilde graag veel verkopen. Hij kwam op het lumineuze idee om mensen die het geld niet contant hadden, toch een stofzuiger te geven. Hij maakte met hen de afspraak dat hij het geld dat zij anders elke maand zouden sparen, zou komen ophalen. Dat werd in een contract vastgelegd. Het kostte de koper wel wat meer, omdat de verkoper immers langer op zijn geld moest wachten en ook zelf weer moest lenen om de stofzuigers in te kopen. Dit systeem werkte vooral omdat het nakomen van een verplichting in de toenmalige samenleving erg belangrijk was. Beide partijen waren tevreden, de verkoper verkocht veel stofzuigers en de koper kon direct van de nieuwe uitvinding profiteren. De fabrikant van de stofzuigers werkte graag mee aan dit systeem, omdat hij zo meer kon produceren.

Nu was het lenen op zichzelf niet nieuw. Ook zo'n zeventig jaar geleden werd er geleend, ondanks dat de meeste mensen spaarden voordat zij iets aanschafden. Het lenen was een redelijk uitzonderlijk gebeuren en betrof meestal zaken als land en huizen. Als 'natuurlijk' persoon lenen kwam niet zoveel voor. Lenen vroeg een aantal zekerheden en het niet-kunnen nakomen van de aangegane verplichtingen kon snel tot verlies van maatschappelijk en sociaal aanzien leiden. Men leende alleen wanneer het noodzakelijk was. Armen waren in veel gevallen afhankelijk van leningen; de geschiedenis kent veel grote verhalen over woekeraars zoals Scrooge uit het bekende verhaal van Dickens. Lenen, het ter beschikking stellen aan een ander van geld (of goederen) tegen een bepaalde vergoeding (rente) is een heel oud gebruik. In de bijbel wordt aan het kunnen uitlenen van geld een hoge waarde toegekend. Het was een voorrecht dat niet iedereen gegeven was.

Het 'lenen' had een belangrijke *economische functie*; het ging dan in de regel om het verkrijgen van winst. Veel zaken werden met 'geleend' geld opgezet. Handel drijven was mogelijk doordat men krediet kon krijgen. Nieuw was dat ook de gewone burger gebruik ging maken van krediet voor allerlei huishoudelijke zaken en gebruiksvoorwerpen: het kopen op afbetaling. Het lenen van geld door consumenten, het *consumentenkrediet* (ook wel consumptief krediet genoemd) heeft sindsdien een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Van een redelijk plechtige overeenkomst met aanzienlijke consequenties werd lenen gemeengoed; iedereen die beschikte over een structurele bron van inkomsten kon nu geld lenen. Dat betekende een enorme impuls voor de economie.

Producenten zien steeds meer mogelijkheden om hun goederen te verkopen. Mensen hoeven niet langer te sparen, voordat zij tot aanschaf overgaan. Je kunt nu direct van je aankoop genieten en spaart eigenlijk achteraf.

De aantrekkelijke kant van het kopen op afbetaling wordt door veel kredietverstrekkers dan ook gebruikt om het lenen van geld aan te prijzen. Dat de verkooppolitiek werkte, blijkt uit figuur 1.1. Uit deze figuur blijkt ook dat het ontmoedigingsbeleid van de overheid werkt.

FIGUUR 1.1 Bedragen consumentenkrediet per afzetkanaal

Periode	Afzetkanalen	Aflopend krediet		Doorlopend krediet	
		mln. euro	x 1.000	mln. euro	x 1.000
2008	<i>Totaal afzetkanalen</i>	1.470	161	4.036	1.223
	Direct writing ¹	184	25	1.170	903
	Overige eigen organisatie ²	344	40	1.000	79
	Autodealers ³	762	64	86	10
	Overige detailhandel ⁴	121	28	226	150
	Onafhankelijke bemiddelaar ⁵	60	4	1.553	80
2009	<i>Totaal afzetkanalen</i>	1.064	114	3.097	762
	Direct writing	148	19	815	511
	Overige eigen organisatie	254	28	761	61
	Autodealers	463	39	47	6
	Overige detailhandel	37	17	125	116
	Onafhankelijke bemiddelaar	163	10	1.349	68
2010	<i>Totaal afzetkanalen</i>	1.056	121	2.964	733
	Direct writing	166	24	1.157	483
	Overige eigen organisatie	83	16	641	87
	Autodealers	556	52	51	6
	Overige detailhandel	39	10	111	107
	Onafhankelijke bemiddelaar	213	19	1.004	49
2011	<i>Totaal afzetkanalen</i>	1.295	146	2.766	689
	Direct writing	174	21	1.204	499
	Overige eigen organisatie	59	12	519	44
	Autodealers	772	78	44	5
	Overige detailhandel	47	21	95	94
	Onafhankelijke bemiddelaar	243	14	904	46

Bron: CBS Statline 2012

1 Direct writing is krediet via internet zonder tussenpersoon.

2 Eigen organisatie is krediet via bank of financiële instelling.

3 Autodealers is krediet voor de aanschaf van een auto.

4 Overige detailhandel is krediet bij de zaak waar de aankoop wordt gedaan.

5 Onafhankelijk bemiddelaar is krediet voor een aankoop bij een onafhankelijke organisatie.

Krediet- verstrekkers

Het consumentenkrediet is niet alleen een uitstekend middel om te kunnen consumeren, het is zelf ook een verkoopproduct. Dat heeft ertoe geleid dat er een groot scala van vormen van krediet verstrekken is ontstaan en dat *kredietverstrekkers* hun kredieten op allerlei manieren aan de man proberen te brengen. Soms maken ze hierbij gebruik van agressieve verkooptechnieken en diverse verleidingstactieken. Er wordt handig en vaak geslepen ingespeeld op de behoeften van mensen en hun situatie. Wat te denken van een postorderbedrijf dat tegen de kerstdagen 'gratis geld' aanbiedt. Juist in een tijd dat men geneigd is veel geld uit te geven aan luxe zaken en cadeaus, is dit een verleidelijk aanbod. Je hoeft er zelfs geen rente over te betalen. Wanneer men er echter niet in slaagt het geld binnen drie maanden terug te betalen, loopt de rente wel op tot circa 16%. Een dure lening dus. De verleiding is bovendien groot om nog meer op afbetaling te kopen, want men heeft die rekening nu toch geopend. Slimme marketing of agressieve verleiding? Mensen worden hier tegen maar beperkt beschermd, maar ze worden wel geacht tegen deze marketingpraktijken bestand te zijn. Op basis van het structurele inkomen kan een uitgebreide financiële constructie worden opgezet, waarbij verschillende kredietvormen worden gebruikt.

Kredietvormen

- Borgstelling
- Creditcard
- Debetstand op betaalrekeningen, geoorloofd en ongeoorloofd
- Educatief krediet
- Huurkoop- en afbetalingstransacties
- Hypothecair krediet
- Operational lease, huur en verhuur van duurzame goederen
- Persoonlijke lening
- Revolterende geldleningen, rekening-courantkredieten en limieten op de betaalrekening voor niet-zakelijk gebruik
- Overige obligo's
- Schuldbemiddeling
- Saneringskrediet
- Uitgestelde betaling
- Verzendhuiskrediet
- Winkelpas
- Zakelijk krediet met persoonlijke aansprakelijkheid

Behoeft- bevreddiging

Een tendens die de ontwikkeling van het consumentenkrediet volgde, was de directe *behoeftebevreddiging*. Waarom langer wachten wanneer je er nu al van kunt genieten?

Iedere consument wordt geconfronteerd met de verleiding om krediet te gebruiken om te consumeren. Kunnen omgaan met die verleiding stelt eisen aan mensen. Het vraagt zelfbeheersing en weloverwogen beslissingen. Een aantal mensen kan die verleiding niet of slecht weerstaan en is geneigd meer krediet te gebruiken dan men uiteindelijk kan terugbetalen. Reclame (subparagraaf 1.1.4) speelt hierbij een belangrijke rol.

Andere redenen waarom steeds meer mensen in de financiële problemen raken, zijn de veranderende trends en tendensen in de samenleving (paragraaf 1.2).

1.1.4 De verborgen verleider – reclame

Op grond van het voorgaande is het nodig aandacht te besteden aan de druk waaraan wij allemaal als leden van deze samenleving blootstaan: die van de reclame. Daar valt veel over te zeggen en er is al het nodige over geschreven, soms kritisch zoals in het onderzoeksrapport 'Vol verwachting klopt het hart' (Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, 2002) waarin een aantal negatieve (en positieve) effecten van reclame gericht op kinderen wordt geïnventariseerd.

Hoewel we hier niet al te diep op het verschijnsel 'reclame' willen ingaan, geven we toch de volgende citaten om het verschijnsel te typeren:

'Reclame is een vorm van massacommunicatie waarbij de zender de intentie heeft de opinie, de houding of het gedrag van de ontvanger te beïnvloeden met een hoofdzakelijk emotioneel-suggestieve benadering en dit in de sector van de commerciële goederen en diensten.'

'De (...) vraag heeft betrekking op een onderwerp dat wij nog nooit in de reclameliteratuur behandeld hebben gezien en dat naar onze mening toch maar eens aan de oppervlakte moet komen: de relatie tussen reclame en de mensen die men vandaag de dag kansarmen noemt. Wij hebben het over mensen met weinig inkomen, mensen die door allerlei omstandigheden buiten de welvaartsboot gevallen zijn, geestelijk ontwrichte personen en marginale groepen in het algemeen. Het is erg begrijpelijk dat marketing- en reclamekringen weinig belangstelling tonen voor dergelijke bevolkingssegmenten: zij zijn relatief beperkt in omvang, niet koopkrachtig en uit commercieel oogpunt dus waardeloos. Het probleem is: hoe kijken dergelijke mensen (...) tegen productreclame aan. Meer dan wie ook zoeken zij in hun leven enig psychologisch evenwicht, zelfrespect en vooral enige identiteit, het subjectief ervaren van 'ik ben mezelf'. Maatschappelijk werkers en psychologen (...) stellen meer en meer vast dat ook, en vooral deze mensen in het reclameaanbod de belofte van een herwonnen identiteit bespeuren (wat je koopt ben je zelf). Maar het blijft bij een belofte.

En...

Daarbij kan nog opgemerkt worden dat de reclame door haar latente promotie voor een consumptiecultuur ons in feite een samenlevingsmodel voorspiegelt waarin geen behoeftigen bestaan en waarin iedereen één of meer kredietkaarten heeft, zich een auto kan veroorloven en iedere dag op borrelhapjes knabbelt. Op die manier wordt door een overal aanwezige en zichtbare vorm van openbare communicatie de sociale ongelijkheid gemaskeerd.'

(Bron: Fauconnier & Van der Meiden, 1993)

Feitelijk worden we dagelijks aangezet om allerlei zaken aan te schaffen waarbij gebruik wordt gemaakt van uitgekiende tactieken. Zoals het citaat al aangaf, appelleert reclame aan dieper liggende emoties en gedachten. Mensen die deze 'druk' weerstaan, doen dat meestal op de volgende manieren:

- Men sluit zich bewust of onbewust af (hoewel dat bij tv en radio vrij lastig is) voor reclame (bijvoorbeeld door de 'nee-nee'-stickers op de brievenbus).

- Men is zich bewust van de werkwijze van de reclamemakers en realiseert zich dat er een appel wordt gedaan door een bepaalde reclameboodschap. Dit bewustzijn vereist inzicht in psychologische en communicatieprocessen.
- Men weet zich te beheersen vanuit het (norm)besef dat je nu eenmaal niet alles kunt hebben en beoordeelt reclame (en het aangeboden product) op de praktische bruikbaarheid (leuk, maar ik heb het niet nodig).

1.2 Trends en tendensen in de samenleving

Een van de tendensen in de samenleving is de versobering van de verzorgingsstaat. In dat kader heeft een herstructurering van de sociale wetgeving plaatsgevonden. Van belang in dit verband zijn de onoverzichtelijkheid van de sociale wetgeving en de gevolgen op financieel gebied.

1.2.1 Herstructurering sociale wetgeving

Een belangrijke ontwikkeling in de samenleving, die grote groepen mensen raakt, is de versobering van de verzorgingsstaat, en dan vooral de veranderingen in de *sociale wetgeving*. Medio 1990 was iemand die werkloos was, arbeidsongeschikt was of anderszins voor zijn inkomen afhankelijk was van sociale voorzieningen of volksverzekeringen nog redelijk lange tijd verzekerd van een behoorlijk inkomen. Dit inkomen werd naargelang de tijd dat men zonder werk zat wel minder, maar de inkomensachteruitgang verliep vaak geleidelijk.

De 'herstructurering' van de sociale wetgeving die onder druk van de economische achteruitgang en de wens tot vereenvoudiging van het sociale stelsel is ingezet, heeft ertoe geleid dat medio 2012 de inkomensachteruitgang bij bijvoorbeeld werkloosheid aanzienlijk sneller verloopt.

We bespreken drie belangrijke veranderingen in de sociale wetgeving die de laatste jaren hebben plaatsgevonden.

Sociale wetgeving

WIA: Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen

In de eerste plaats betreft het de invoering van de *WIA: Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen* in 2006. De reeks stelselwijzigingen die het WIA-mirakel mogelijk maakten, werd eind 2005 afgerond door de invoering van de WIA, ter vervanging van de WAO. De WIA kent drie soorten uitkeringen. Een gedeeltelijke WGA-uitkering (*Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsgeschikten*) is bestemd voor werknemers die gedeeltelijk arbeidsongeschikt zijn.

Er worden daarnaast ook volledige WGA-uitkeringen toegekend aan werknemers die volledig, maar niet 'duurzaam' arbeidsongeschikt zijn. Zolang zij nog een reëel uitzicht op herstel hebben, krijgen ze een volledige WGA-uitkering zolang de toestand van arbeidsongeschiktheid voortduurt.

De IVA (*Inkomensvoorziening Volledig en duurzaam Arbeidsgeschikten*) is uitsluitend bestemd voor werknemers die duurzaam en volledig arbeidsongeschikt zijn. Herstel en werkhervatting hoort voor deze verzekerden praktisch uitgesloten te zijn. In de WIA dient men voor minimaal 35% arbeidsongeschikt te zijn (i.t.t. de oude WAO waarin 15% als grens werd aangehouden). Deze scherpere eis leidde ertoe dat er op grote schaal herkeuringen werden uitgevoerd. Dat veroorzaakte voor veel mensen een behoorlijk inkomensverlies.

Participatiewet

De tweede verandering betreft de *Participatiewet* (voorheen Wet werken naar vermogen), de wet die de Wajong, WSW en de Wet werk en bijstand

integreert tot één regeling. Het accent ligt daarbij op de arbeidsgeschiktheid in plaats van de arbeidsongeschiktheid. Dit past in de rol van de terugtrekkende overheid, wat kenmerkend is voor het liberale beleid van de regering medio 2011. De wet zal worden ingevoerd, omdat er te veel mensen zijn die langs de kant staan. Zij kunnen wel werken, maar worden daar onvoldoende in gestimuleerd. Het doel van de Participatiewet (PW) is dat zo veel mogelijk mensen via werk in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Vooral de Wajong gaat ingrijpend veranderen.

De plannen voor de PW moeten nog daadwerkelijk worden omgezet in regels en concrete plannen. De inwerkingtreding is afhankelijk van goedkeuring door de Tweede en Eerste Kamer en publicatie in het Staatsblad. De streefdatum voor inwerkingtreding is 1 januari 2014. De Wajong zal per 1 januari 2013 alleen toegankelijk zijn voor volledig en duurzaam jonggehandicapten. Degenen die gedeeltelijk arbeidsgeschikt zijn, vallen onder de Wet werken naar vermogen.

Tot slot noemen we nog de aanscherping van de *WWB: Wet werk en bijstand*. In de aangescherpte WWB is tevens een aantal nieuwe verplichtingen opgenomen en verbonden aan het recht op bijstand. In twee gevallen gaat het om verplichtingen die specifiek voor jongeren zijn opgenomen, er is één verplichting toegevoegd die voor de gehele bijstandpopulatie kan gelden. Uitgangspunt van de wetswijziging is dat jongeren niet in de bijstand thuis horen en dus moeten werken of leren of een combinatie van beide. Dat uitgangspunt is overgenomen uit de WIJ (Wet Investeren in Jongeren) gericht op de bevordering van de arbeidsparticipatie van jongeren. Binnen de WWB wordt het afzonderlijke regime voor jongeren gehandhaafd maar niet letterlijk overgenomen uit de WIJ. Het nieuwe regime benadrukt sterker dan de WIJ de eigen verantwoordelijkheid van jongeren om zelf in de kosten van het bestaan te voorzien. De wetswijziging creëert daartoe enkele nieuwe wettelijke verplichtingen voor jongeren:

**WWB: Wet
werk en
bijstand**

- de verplichting mee te werken aan het opstellen, uitvoeren en evalueren van een plan van aanpak
- de verplichting voor jongeren om een aanvraag niet eerder in te dienen dan vier weken na melding
- de verplichting om gedurende deze ‘wachttijd’ te zoeken naar mogelijkheden voor werk of scholing
- de verplichting tot het verrichten van onbeloonde maatschappelijk nuttige werkzaamheden

Het college van burgemeester en wethouders krijgt de bevoegdheid om van mensen met een uitkering op grond van de WWB, IOAW en IOAZ naar vermogen een tegenprestatie te verlangen voor het verlenen van uitkering. Die tegenprestatie dient te bestaan uit onbeloonde maatschappelijk nuttige werkzaamheden. Het college dient zich daarbij te houden aan een aantal randvoorwaarden.

We gaan hier niet in op de politieke en economische motieven die ten grondslag liggen aan de beschreven ontwikkelingen. Wel van belang in dit verband zijn de complexiteit en handhaving van de sociale wetgeving en de gevolgen op financieel gebied wanneer iemand in een van de uitkeringsregelingen valt.

1.2.2 Sociale wetgeving

Door de vele regelingen en voorwaarden is het voor de gewone burger nauwelijks te overzien welke consequenties werkloos of arbeidsongeschikt worden heeft. Dat betekent dat hij er vaak geen idee van heeft of hij wel krijgt waarop hij recht heeft. De *uitvoeringsregelingen* zijn dermate complex dat er een deskundige voor nodig is om te kunnen bepalen of een regeling wel correct wordt toegepast. Dat vraagt een bepaalde mate van mondigheid van de burger. Deze mondigheid is nodig om een beroep te kunnen doen op die deskundige. In de concrete uitvoering van de sociale zekerheid gaat nogal eens iets verkeerd (zoals verkeerde beoordeling, te veel/te weinig uitkering, te late uitkering). Veel mensen merken dat niet direct op doordat zij de regelingen niet goed kennen.

1.2.3 Gevolgen op financieel gebied

Iemand die werkloos wordt krijgt te maken met een behoorlijke teruggang in inkomen. In de eerste periode valt die teruggang vaak nog wel mee, maar het is een aflopende schaal. Het inkomen wordt steeds lager. Enerzijds tracht de betrokkene zijn oude situatie terug te winnen door werk te vinden, anderzijds moet hij rekening houden met een snelle verslechtering van zijn financiële positie. Het vertrouwen in de toekomst (dat nodig is om zich staande te houden) verhoudt zich niet altijd tot de realiteit van het niet of niet direct vinden van een baan.

Als er niet op korte termijn betaald werk wordt gevonden, komt men al snel op het *sociaal minimum* terecht. Daar dreigt de armoede.

De Raad voor Werk en Inkomen (RWI) stelt vast dat ook voor mensen met een betaalde baan er echter sprake kan zijn van armoede. Het aandeel van deze *werkende armen* binnen de beroepsbevolking is de afgelopen tien à twintig jaar ongeveer gelijk gebleven. Maar omdat de beroepsbevolking gedurende deze periode is gegroeid, is het totale aantal werkende armen wel groter geworden. Binnen de groep armen met en zonder werk is het aantal mensen met een inkomen uit een uitkering gedaald en het aantal mensen met een inkomen uit arbeid gegroeid.

Mensen met een inkomen uit arbeid lopen het kleinste risico op armoede vergeleken met zelfstandigen en met mensen met een uitkering. Mensen met een inkomen uit arbeid hebben bovendien een lager armoederisico dan gemiddeld binnen de bevolking. Werk blijft dus de beste weg uit armoede, maar is géén garantie voor een ontsnapping uit armoede.

Risicofactoren die de kans op werkende armoede vergroten, zijn:

- (kleine) deeltijdbanen, waarbij het salarisniveau van de overeenkomstige voltijdsfunctie op of net boven het minimumloonniveau ligt
- huishoudsamenstelling: alleenverdieners en alleenstaanden met kinderen
- instabiele arbeidsrelaties, zoals kortdurende flexibele arbeid

Het risico op de combinatie van werk en armoede is verder, los van de al vermelde risicofactoren, ook afhankelijk van persoonskenmerken. Zo vormen ongeschoolden of personen met alleen een lagereschoolopleiding een risicogroep. Ook is het risico enigszins afhankelijk van de sector waarin iemand werkt: zo komt in de ene sector bijvoorbeeld meer laagbetaalde deeltijdarbeid voor dan in de andere.

In februari 2011 heeft de RWI de analyse 'Werkende armen' gepubliceerd. Uit de analyse komt naar voren dat werkend arm zijn vaak een gevolg is van

een samenloop van omstandigheden. In veel gevallen gaat het om een tijdelijke situatie.

Met deze analyse hoopt de RWI beter inzichtelijk te maken wat de risicofactoren zijn waardoor mensen werkend arm worden. Een beter begrip van de veelal complexe situaties waarin deze mensen verkeren is nodig om hen te kunnen helpen hieruit te komen.

Definities van armoede

We besteden aandacht aan armoede vanwege het verband met problematische schulden. Armoede hoeft niet tot schulden te leiden, maar schulden leiden echter vaak wel tot armoede, ook als er sprake is van een schuldsanering, want ook dan daalt het besteedbare inkomen. Armoede maakt mensen wel kwetsbaar voor problematische schulden.

Divosa (2012) definieert armoede als ‘een complex fenomeen waarin de dimensies van inkomen, gezondheid, opleiding, zelfredzaamheid en mogelijkheden tot participatie een belangrijke rol spelen.’ Armoede in brede zin betekent *sociale uitsluiting*.

**Sociale
uitsluiting**

In Nederland leeft op dit moment ongeveer 9% van de huishoudens op of rond de armoedegrens. Volgens het CBS neemt de armoede alleen maar toe (CBS/SCP, december 2011).

In het dossier ‘Armoede in gezinnen’ (2012) van het Nederlands Jeugd Instituut wordt armoede als volgt gedefinieerd: ‘Onder armoede wordt verstaan: mensen die te weinig inkomen en bezittingen hebben, gemeten naar de gemeenschappelijke opvattingen over wat iemand nodig heeft om een menswaardig bestaan te leiden.’

Er zijn verschillende inkomensgrenzen die gebruikt worden om te meten hoeveel mensen in armoede leven. We gebruiken vooral cijfers van de ‘lage-inkomensgrens’, die gebaseerd is op koopkracht. Deze definitie komt van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Volgens de definitie van *armoede op basis van de lage-inkomensgrens* is er sprake van armoede als het inkomen onder een bepaalde koopkrachtnorm ligt. Koopkracht is het bedrag waarmee door de jaren heen hetzelfde aangeschaft kan worden. Omdat de lage-inkomensgrens is gebaseerd op koopkracht, kan die gebruikt worden om armoede door de tijd heen en onder verschillende bevolkingsgroepen te vergelijken.

**Armoede
volgens de
lage-inkomens-
grens**

Voor de vergelijking van regio's in Nederland gebruiken we cijfers over de *beleidsmatige armoedegrens*, ook van het CBS. Het sociaal minimum is het wettelijk bestaansminimum zoals de politiek dat heeft vastgesteld voor bepaalde huishoudens.

**Beleidsmatige
armoedegrens**

Er is echter nog een andere definitie van armoede, die komt van de mensen om wie het gaat:

‘Het gevoel dat dingen afgesloten zijn voor je, dat het er niet voor je is.’
Bijstandsvrouw in 2001

‘Al tien jaar lang alleen maar afgeprijsde dingen eten.’
Bijstandsvrouw in 2002

‘De moeder hoopt dat er iets extra's komt voor Sinterklaas. “Ik heb de kinderen moeten vertellen dat Sinterklaas niet bestaat omdat ik geen

geld heb voor cadeautjes. Dat was echt een noodsprong”, zegt ze verdrietig.’

Klant van de voedselbank in 2012

‘Dag in dag uit, steeds opnieuw, vanwege geldgebrek moeten kiezen tussen zaken die allemaal nodig zijn voor een fatsoenlijk leven. Geen keuze tussen het kopen van een nieuwe broek voor je dochter of een dagje vakantie; nee, dat zou een keuze zijn tussen iets noodzakelijks en iets van luxe. De dagelijkse keuze gaat bijvoorbeeld tussen het repareren van de kapotte fiets waar je kind mee naar school moet en het kopen van beleg voor de boterham voor datzelfde kind. Als je elke dag opnieuw voor dat soort keuzes tussen noodzakelijkheden staat, dan ben je arm.’
Een praktijkdefinitie uit Van Nistelrooy (2003)

Onder armoede verstaan we hier de situatie dat mensen niet voldoende inkomen hebben om een maatschappelijk aanvaardbaar niveau van bestaan te bereiken en in stand te houden. De vraag is of dit veranderbaar is.

Tijdelijke armoede
Structurele armoede
Veel mensen leven tijdelijk onder de armoedegrens. Tijdelijk, omdat zij wel beschikken over de mogelijkheden om verbetering in hun situatie aan te brengen. Deze *tijdelijke armoede* wordt onderscheiden van de *structurele armoede*.

Structurele armoede

Bij structurele armoede gaat het om een langdurige toestand waarbij de mogelijkheden van mensen om uit die armoede te komen beperkt zijn. Er zijn mensen die al generaties lang in armoede leven. De armoede wordt overgedragen van generatie op generatie. We hebben het dan over de *kansarmen*. Een beweging die zich over het lot van deze groep ontfermt, is de Vierde Wereld Beweging. Deze beweging is oorspronkelijk opgezet door de Franse priester Abbé Pierre.

Kansarmen

Zonder de discussie over armoede uit de weg te willen gaan, stellen we vast dat armoede van alle tijden is. Het was er tweeduizend jaar geleden en het zal er over duizend jaar nog zijn, alle inspanningen om dit maatschappelijke probleem op te lossen ten spijt. De vergaande solidariteit tussen mensen, die nodig is om structurele oplossingen voor het vraagstuk van de armoede te vinden, lijkt moeilijk bereikbaar. Het kan op beperkte schaal wel, zoals in kleine gemeenschappen waar men voor elkaar zorgt, op grotere schaal lijkt het onhaalbaar. Wie zich in dit vraagstuk wil verdiepen verwijzen we graag publicaties van deskundigen als Godfried Engbersen, Jan Vrooman en Erik Snel, die belangrijk onderzoek naar armoede hebben gedaan, zoals *Balans van het armoedebeleid* (2000) en *De kwetsbaren* (1997).

Relatieve armoede

Wij spreken in Nederland in de regel over *relatieve armoede*. Het gaat erom met welke groep de armen zich vergelijken. Kijkt men naar de gemiddelde middenklasse burger of naar de arme groepen in India of Afrika? De vraag daarbij is: waar heb je recht op? Het niet kunnen deelnemen aan allerlei geneugten die in de huidige maatschappij beschikbaar zijn, beleven veel mensen als onrecht. Waar heb je dan recht op, wat is een aanvaardbaar peil? Feitelijk bepaalt de overheid dat peil door het *sociaal minimum* vast te stellen. Het sociaal minimum is het bedrag waarvan men geacht wordt in de meeste elementaire levensbehoeften te kunnen voorzien. Wie meer wil, moet dat zelf verdienen. Dat dit sociaal minimum conjunctuurgevoelig is, is vanzelfsprekend. De overheid verdeelt de beschikbare middelen en wanneer

Relatieve armoede

Sociaal minimum

er minder middelen zijn doordat de economie minder goed draait, dan is er minder te verdelen. Hier begint het politieke *verdeelmecanisme*. In een periode van recessie zoals in 2003 is ingezet, maar ook in een tijd van versoering zoals al jaren gaande is, gaat het dan om de vraag: wie levert wat in? Uiteraard worden hier politieke keuzes gemaakt.

Een andere vorm van armoede is herkenbaar onder ouderen. Een groot aantal mensen van 55 jaar of ouder heeft weinig pensioen en leeft van een bescheiden bedrag aan AOW (Algemene Ouderdomswet). In veel gevallen kunnen zij de kosten van levensonderhoud niet of nauwelijks meer opbrengen, waardoor men in zekere armoede leeft.

Het standpunt van de Sociale Alliantie in het manifest 'Nederland Armoedevrij' van 2011 is dat het sociaal minimum niet toereikend is voor de elementaire voorzieningen. De Sociale Alliantie is een netwerk van meer dan zestig landelijke en provinciale organisaties die hun krachten gebundeld hebben wat betreft de strijd tegen armoede en voor participatie.

Verdeel-
mechanisme

1

1.3 Disfunctionerende (overheids)instanties

Medio 2007 diende een groot aantal mensen die een huurwoning bewonen een fors bedrag aan huurtoeslag terug te betalen aan de belastingdienst. Het ging om circa 20 miljoen euro, waarbij de bedragen konden oplopen tot 1.000 euro voor een huishouden. Het ging daarbij om mensen met een relatief laag inkomen die gezien hun inkomen in aanmerking kwamen voor huurtoeslag.

De oorzaak van deze tegenvaller was een foutieve inschatting van de belastingdienst. Deze dienst had in het kader van de *fiscalisering* in 2006 de betaling van de huurtoeslag overgenomen van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (en de woningstichtingen). Ook de zorgtoeslag, de tegemoetkoming in de nieuwe ziektekostenverzekering, werd vanaf 2006 door de belastingdienst uitbetaald. Omdat de dienst er niet in slaagde om tijdig de juiste berekeningen te hebben, besloot men om een groot aantal mensen een geschat bedrag uit te betalen. De verrekening zou komen zodra de juiste bedragen bekend zouden zijn. In veel gevallen betekende dit dat er fors terugbetaald moest worden. Hoewel hier wel voor werd gewaarschuwd was dat voor veel mensen een forse financiële tegenvaller.

Fiscalisering

Dit fenomeen blijft niet beperkt tot de belastingdienst. Een toenemend aantal mensen die ziek of werkloos werden en een aanvraag voor een uitkering bij het UWV (Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen) of de sociale dienst deden, moesten zo lang wachten op de feitelijke uitbetaling c.q. beslissing, dat zij in de problemen kwamen. Redenen voor de trage uitbetaling waren bijvoorbeeld de toenemende complexiteit van de sociale wetgeving en de hoge werkdruk bij de uitkeringsinstanties, maar ook gewoon fouten in de uitvoering.

Naast slecht uikerende instanties zorgt ook het gebrek aan spaargeld ervoor dat mensen in financiële problemen komen. Het kan gebeuren dat iemand door omstandigheden gedwongen een uitkering aanvraagt en erg lang moet wachten tot er uiteindelijk uitbetaling volgt. In zo'n geval zal de wachttijd overbrugd moeten worden met spaargeld. Deze *financiële reserve* is dan noodzakelijk. Echter, steeds meer mensen hebben géén financiële reserve en hebben een inkomen dat reservering niet toelaat of niet mogelijk maakt.

Financiële
reserve

Dat veel mensen géén spaargeld hebben kan de volgende oorzaken hebben:

- te weinig inzicht in het belang van een spaarpotje
- te hoog uitgavenpatroon waardoor er geen ruimte is om te sparen
- te laag inkomen in verhouding tot de noodzakelijk kosten van levensonderhoud waardoor sparen niet mogelijk is

Naarmate de overheid meer verantwoordelijkheid bij de burger legt, zal deze zich ook moeten beschermen. Dat kan door minder afhankelijk van die overheid te zijn. Dat sparen niet voor iedereen mogelijk is, is ook een realiteit. Deze ontwikkeling stelt de schuldhulpverlening voor nieuwe vragen.

Onmacht van de burger

Het disfunctioneren van, op financieel gebied belangrijke instanties maakt nog een ander punt zichtbaar, namelijk de *onmacht van de burger* ten opzichte van die instanties.

Als er fouten gemaakt worden, als je onredelijk lang moet wachten of als je anderszins de dupe wordt, wat kun je dan als burger doen? Veel instanties zijn nauwelijks te benaderen, je moet er de weg kennen en weten hoe je voor je rechten kunt opkomen. Zeer veel mensen hebben die kennis en vaardigheden niet. Een groot aantal van hen richt zich tot de dienstverlening, zoals de Sociaal Raadslieden, om hulp te krijgen. Maar ook hebben veel mensen het gevoel dat ze er toch niets tegen kunnen doen en zoeken andere oplossingen. Dat kunnen nu juist de verkeerde oplossingen zijn. We komen op deze onmacht terug in hoofdstuk 11.

1.4 Omgeving van mensen en groepen waartoe zij behoren

Naast de ontwikkelingen op het niveau van de samenleving heeft een aantal factoren invloed op het ontstaan van problematische schulden. De meest relevante factoren zijn de individualisering en het zich willen identificeren met groepsgenoten.

1.4.1 Individualisering

Individualisering

Onder *individualisering* wordt over het algemeen verstaan de ontwikkeling waarin het individu centraal staat en het collectief waarvan dat individu deel uitmaakt minder belangrijk is, dus niet langer centraal staat in het denken en doen van mensen.

Gemeinschaft

De Duitse socioloog Ferdinand Tönnies (1855-1936) onderscheidde twee soorten samenlevingen, de *Gemeinschaft* en de *Gesellschaft*. De *Gemeinschaft* is een sterk gestructureerde samenleving, gebaseerd op tradities, een machts hiërarchie en een netwerk van wederzijdse verplichtingen. De *Gesellschaft* is juist een vorm van samenleven van autonome individuen, die een contractuele relatie aangaan met andere individuen en slechts aan die in vrijheid gesloten overeenkomst hun rechten en plichten ontleen. Beide samenlevingsvormen zijn ideaaltypisch; zij hebben nooit en zullen ook nooit in hun zuivere vorm bestaan. In 'gemeenschaps'tijden was er wel degelijk ook sprake van onafhankelijke individualiteit, en een modern, geïndividualiseerd mens zonder sociale verbanden is een hersenschim. Maar toch lijkt het alsof we onophoudelijk in een overgangsgedebied tussen

Gesellschaft

Gemeenschap en Gesellschaft zweven. De idee van een individu dat zich kan abstraheren van zijn sociale bindingen en er vrijelijk over beschikt is natuurlijk illusionair. In de verzorgingsstaat is iedereen meer dan ooit van anderen afhankelijk geworden. We zitten immers verstrikt in een complex netwerk van afhankelijkheidsverhoudingen, zodat wat altijd gold, nu helemaal geldt: 'niemand kan voor zichzelf zorgen. Wat mensen kunnen, is zorgen dat anderen voor hen zorgen' (uitspraak van de socioloog A. de Swaan). Het eigenbelang van mensen prevaleert boven het groepsbelang, de solidariteit met het grotere verband.

Hoewel de individualiseringstendens zich ook op het niveau van de samenleving afspeelt, worden de gevolgen ervan toch het sterkst binnen de eigen omgeving gevoeld. Wanneer we deze tendens samenvatten als het individu centraal stellen ten koste van de *onderlinge solidariteit*, dan is het niet alleen een kwestie van de verzorging van bejaarden overlaten aan betaalde zorg, terwijl de kinderen het druk hebben met hun eigen leven. Het is ook een kwestie van ieder voor zich. Wie in die stroom niet meekan, raakt snel geïsoleerd. De economische teruggang die in 2009 is ingezet na de bankencrisis versterkt niet zozeer de sociale banen, maar leidt veelal tot een nog verdergaande tendens van 'zorgen voor jezelf'.

Onderlinge
solidariteit

VOORBEELD 1.1

Waar vijf burens ieder een grasveld bij hun huis hebben, heeft ieder ook een eigen grasmaaier. Gaat die machine bij iemand kapot, dan kan hij voor een keertje wel de machine van de burens lenen. Het is echter zaak zo snel mogelijk weer zelf zo'n

machine te hebben. Steeds weer lenen levert vaak ergernis op. Rationeel gezien zou het handiger zijn samen zo'n machine te kopen en er om de beurt gebruik van te maken. Juist die solidariteit is geleidelijk aan verdwenen.

1.4.2 Deel uitmaken van een groep

Mensen zijn behalve individu ook lid van groepen. Je bent bijvoorbeeld werknemer, vader, lid van het voetbalteam, oom, en wellicht ook nog aspirant-lid van een groep beleggers. Je bent nog geen lid, maar wilt dat wel worden. Ben je een vrouw, dan ben je bijvoorbeeld werknemer, moeder van schoolgaande kinderen, tante, buurtbewoner of lid van een vriendinnengroep. Ook kinderen zijn lid van groepen. Zij zijn bijvoorbeeld lid van een leerlingengroep van een school of lid van een voetbalclub.

Het lid zijn van een groep, of het lid willen zijn van een groep, kent een bepaalde wisselwerking. Er is sprake van *wederzijdse beïnvloeding*. Je kunt je bepaalde normen en waarden van een groep eigen maken. Dat is noodzakelijk om bij die groep te behoren. Een politieke partij is hiervan een sterk voorbeeld, maar ook binnen bepaalde vriendengroepen kunnen specifieke normen gelden. We kennen allemaal het verschijnsel merkkleding. Om als lid van bijvoorbeeld een leerlingengroep te worden geaccepteerd, moet je een bepaald merk schoenen of broeken dragen. Anders 'hoor je er niet bij'. Dit empirische gegeven heeft nogal wat gevolgen. Je kunt je afvragen of je een nieuw mobieltje, een scooter of bepaalde kleding aanschaft omdat je die nodig hebt of omdat je denkt dat je er anders niet bij hoort. Veel aankopen worden gedaan op grond van het feit dat dat in die bepaalde groep nu eenmaal de norm is. Men noemt dat ook wel '*spiegelgedrag*', men spiegelt zich aan de anderen.

Wederzijdse
beïnvloeding

Spiegelgedrag

VOORBEELD 1.2

Je hebt een goed werkende zes jaar oude computer. Je krijgt familieleden op bezoek die wat misprijzend kijken naar het apparaat en vragen wanneer je nu

eens een nieuwe computer gaat kopen (zij hebben pas het meest recente type gekocht). Dan kan dat de wens oproepen een nieuwe aan te schaffen.

1

**Beïnvloedings-
mechanismen**

Het kenmerkende van deze *beïnvloedingsmechanismen* is dat we ze haast niet meer opmerken, zo gewoon zijn ze geworden. Wil je bij een groep horen, dan is het 'normaal' dat je jezelf aanpast. Wil je een bepaalde status verkrijgen, dan al helemaal. Dan is een gewone scooter niet meer genoeg, maar moet het de beste zijn.

De beïnvloeding door en het zich willen identificeren met een bepaalde groep, zijn belangrijke mechanismen. Ze spelen een grote rol in het gedrag van mensen, zeker in relatie met de manier waarop mensen met geld omgaan. Maar niet alleen op dat gebied. Stel je voor: je hebt geen schulden en kunt goed met je geld omgaan. Nu woon je in een straat waar alle andere gezinnen aanzienlijke schulden hebben. Daar hoor je dan niet echt bij. Het hebben van schulden zou het contact met de buurt waarschijnlijk verbeteren, hoe vreemd dat ook klinkt.

Het bekende 'mee willen doen' is de uitwerking van deze processen tussen mensen. Erbij willen horen is zo belangrijk, dat het mensen tot onverantwoordelijk gedrag aanzet.

Ook hier geldt dat kennis van en inzicht in deze processen het voor mensen gemakkelijker maken om die processen te beheersen. Het maakt het verdriet van een kind dat een oud tweedehands fietsje heeft, terwijl zijn vriendjes allemaal mooie nieuwe fietsjes hebben, er niet minder om. Het maakt het er voor een moeder die dat ziet, en die het geld niet heeft voor een nieuw fietsje, ook niet gemakkelijker op.

Het vraagt de nodige durf en moed om je niet door dergelijke groepsprocessen te laten leiden.

1.5 Het individu

We komen nu bij de individuele mens zelf. Hier is een aantal factoren van belang die de achtergrond vormen waartegen zich problematische situaties afspelen.

Factoren die hierbij een rol kunnen spelen zijn onder andere socialisatie, status en persoonlijke problemen.

1.5.1 Socialisatie

We beginnen bij het meest ingrijpende proces dat een mens doormaakt: zijn socialisatie. Dit is het proces van het overnemen van opvattingen en gedragsregels van de groep of cultuur waarin men opgroeit, en in het bijzonder de opvattingen en gedragsregels van opvoeders, ouders, onderwijskrachten en andere volwassenen.

**Socialisatie-
proces**

In dit *socialisatieproces* krijg je waarden (opvattingen) en normen (gedragsregels) mee op allerlei levensgebieden. Het gaat bijvoorbeeld om rolopvattingen (de mannen- en vrouwenrollen), waarden zoals eerlijkheid en gedrag jegens familieleden. Het gaat ook om opvattingen en gedragsregels met

betrekking tot geld. Waar de één meekrijgt dat spaarzaamheid en zuinigheid belangrijke waarden zijn en geld belangrijk is, krijgt de ander mee dat geld voornamelijk een middel is om het leven aangener te maken en dat geld er is om uitgegeven te worden. De waarden en normen die mensen tijdens dit socialisatieproces meekrijgen, worden een onderdeel van hun persoonlijkheid. Het gaat om de vorming van het uiteindelijke gedrag van mensen, om opvattingen die we meekrijgen met betrekking tot zaken als sparen, lenen en impulsief handelen. We kunnen dit zien als de 'wijze lessen'.

Een ander aspect is moeilijker te herkennen. Dat zijn de meer verborgen boodschappen die we meekrijgen. Denk bijvoorbeeld aan de situatie dat beide ouders werken, waardoor er weinig tijd en aandacht overblijft voor hun kinderen en deze ouders hun tekortkoming proberen te compenseren door het geven van extra geld en dure cadeaus. Welke boodschappen krijg je dan als kind? Waarschijnlijk verliezen de dure cadeaus een deel van hun feitelijke waarde, je hoeft er weinig voor te doen en door de hoeveelheid stel je je eisen steeds hoger. Een tweede boodschap is bijvoorbeeld dat geld een middel is om relaties te regelen. Het kind begrijpt best dat zijn ouders op die wijze iets willen goedmaken. Niet ondenkbaar is dat het kind in zijn latere leven geld zal gebruiken als middel om vrienden te maken.

Veel mensen leren tijdens hun socialisatieproces dat je niet openlijk over geld praat. Veel jongeren die nog thuis wonen weten bijvoorbeeld niet hoeveel hun ouders verdienen of hoe zij er financieel voorstaan. Relatief weinig jongeren weten hoe de financiën in hun gezin geregeld worden. Ouders bespreken dat in de regel onder elkaar en zeker niet in groepsverband. Dit is niet zomaar een waarde en een norm; het is een door de cultuur gekleurd verschijnsel, want de ouders hebben dat ook weer van hun ouders 'meegerekregen'. Op deze wijze krijgen we een taboe mee op openlijk praten over geld. Het is 'not done' om daarover te praten. De boodschap daarvan is weer dat geld kennelijk enorm belangrijk is en het hebben ervan een soort geheim is. Het prijsgeven van dat geheim levert veel onheil op, zoals afgunsten en statusverlies. Freud ontdekte wel de verborgen rol van seksualiteit in het leven van mensen (en maakte daarmee een groot deel van het menselijke gedrag inzichtelijk), maar ging voorbij aan de verborgen rol van geld. Geld was kennelijk ooit iets verachtelijks, daar praatte je niet over.

In de socialisatie gaat het niet alleen om geld als middel, maar ook om opvattingen over bijvoorbeeld de aanschaf van statusgevoelige zaken, zuinigheid en veel andere aspecten die het latere bestedingsgedrag zullen beïnvloeden.

Naast de boodschappen die je tijdens het socialisatieproces krijgt en die je eigen maakt, onderga je ook een aantal *leerprocessen*. Ieder mens leert een aantal vaardigheden, niet alleen motorische, verbale en sociale vaardigheden, maar ook intellectuele vaardigheden.

Aangezien geld een uitermate belangrijk gegeven is, zou je verwachten dat iedereen ook met geld leert omgaan. Juist het taboe op het praten over geld draagt ertoe bij dat het leren omgaan met geld vaak niet gebeurt. De veronderstelling is dat men dat te zijner tijd wel leert. Soms is er gewoon geen aandacht voor.

In 1992 werd de leeftijdsgrens waarop je voor de wet volwassen bent, verlaagd van 21 jaar naar 18 jaar. Een aantal jongeren die op dat moment 18 jaar of ouder waren en in tehuizen en internaten verbleven (in het kader van de jeugdbescherming en jeugdhulpverlening), werd verplicht om zelfstandig te gaan wonen; de overheid betaalde niet meer voor hen. Veel van deze jongeren

hadden nooit geleerd met geld om te gaan. Hun begeleiders gingen ervan uit dat zij dat nog zouden leren voordat zij 21 jaar werden. Dat betekende voor velen dat ze, eenmaal op eigen benen, snel in financiële problemen kwamen. Zoals al gesteld, beoordelen de meeste mensen het praten over geld snel als negatief. Heb je weinig geld, dan roep je medelijden op (wat zielig), toon je de eigen kwetsbaarheid (ik kan er ook niets aan doen) of lijk je niet volwaardig (het spijt me dat het zo is). Heb je veel geld, dan roept het praten daarover gevoelens van afgunst (jij wel) of jaloezie op (waarom hij wel en ik niet). Of het kan worden opgevat als opscheppen (kijk eens hoeveel ik heb of kijk hem duur doen). We geven hier slechts een paar mogelijkheden. Ons taalgebruik zit vol met gezegden die betrekking hebben op geld.

1.5.2 Het begrip status

Het begrip status hangt nauw samen met het feit dat mensen deel uitmaken van groepen. Status betekent aanzien hebben binnen een groep. Om status te verwerven moet iemand zich van anderen onderscheiden. Vaak gebruikt men daarvoor bepaalde *statussymbolen*. Ter verduidelijking volgt hier een citaat uit het tijdschrift *Intermediair* (2004).

Status-
symbolen

‘Bij statussymbolen denken we gewoonlijk aan extreem dure dingen als jachten, Ferrari’s en sieraden. Maar statussymbolen zijn niet voorbehouden aan de hoogste klassen. In zijn nieuwste boek *Statusangst* (2004) stelt de Britse filosoof Alain de Botton dat onze hang naar bewijzen van onze maatschappelijke status – hetzij materieel, hetzij immaterieel – groter is dan ooit. De standenmaatschappij is de laatste vijftien jaar in hoog tempo vervangen door een egalitaire samenleving. Erkenning en status zijn daarin niet langer gegeven, ze moeten worden bevochten. En waar iedereen min of meer gelijk is, worden kleine verschillen extra pijnlijk. Die strijd is dagelijks zichtbaar op de snelweg. In een recente enquête over irritaties in het verkeer noemt ruim zestig procent van de ondervraagden ‘agressief weggedrag’ als grootste ergernis. Zijn ze lichtgeraakt of zou het misschien komen door de tien procent die ‘truttig rijden’ op nummer één heeft staan? Gesneden worden op de snelweg door een parvenu die blijkaar meent dat zijn auto sneller is dan de onze – het maakt ons radeloos. We hebben er heel wat voor over om onszelf zo’n vernedering in de toekomst te besparen. Het statussymbool, in de vorm van ook zo’n dikke fuck you-auto, biedt uitkomst, als een soort Nederlandse variant op de eerwraak. Het kost wat, maar dan krijg je ook respect. Respect verwerven, geliefd zijn, opgemerkt worden – het zijn eerste levensbehoeften. ‘Geen duivels straf dan door iedereen in de samenleving onopgemerkt te blijven. Als niemand keek wanneer we binnenkwamen, antwoord gaf wanneer we spraken, zou de wreedste lichamelijke foltering nog een verademing zijn’, citeert De Botton de negentiende-eeuwse filosoof en psycholoog William James, de ‘vader van de Amerikaanse psychologie’. Ons ego is als een lekkende ballon die steeds weer aandacht van buiten nodig heeft om heel te blijven.’

De behoeften respect verwerven, geliefd zijn en opgemerkt worden zijn heel belangrijke drijfveren voor mensen. De wijze waarop mensen met geld omgaan en zaken aanschaffen kan vooral vanuit deze drijfveren begrepen worden. In het artikel waaruit het citaat is opgenomen wordt tevens gesteld dat kinderen ook sterk *statusbewust* zijn. Zij oefenen dan ook de nodige

Statusbewust

druk op hun ouders uit. Het feit dat geld een grote rol speelt met betrekking tot status is duidelijk. De vraag is dan ook steeds: hoe gaat deze persoon daarmee om en welke invloed heeft dat op zijn gedrag?

1.5.3 Persoonlijke problemen

Wanneer we Nederland zien als een land met vele individuen, dan zien we niet een land vol vrolijke, opgewekte mensen die het leven als een uitdaging zien en er iedere dag weer welgemoed iets van proberen maken. Hoewel dergelijke mensen er gelukkig wel zijn, zijn er ook velen die op een of andere wijze kampen met persoonlijke problemen op verschillende levensgebieden.

In dit kader verstaan we onder persoonlijke problemen:

- psychische aandoeningen zoals depressiviteit, traumatisering, overspannen zijn, maar ook extreem compensatiegedrag
- problemen op het gebied van het onderhouden van relaties met anderen
- problemen op het gebied van het opvoeden dan wel van het opgevoed worden
- problemen op het gebied van de verstandelijke vermogens
- problemen op het gebied van de gezondheid (medische problemen)
- aandoeningen van psychiatrische aard

Het voorkomen van deze problemen is overduidelijk te zien in de *cliëntenregistraties* van de verschillende instellingen, zoals Riagg, Maatschappelijk Werk en Jeugdzorg. Een enkelvoudig probleem hoeft nog geen schuldenproblematiek teweeg te brengen. Moeilijker wordt het wanneer er een combinatie van problemen bestaat, zoals licht verstandelijk gehandicapt zijn en problemen hebben met het onderhouden van relaties met anderen. Het kan dan gebeuren dat de noodzakelijke hulp niet tot stand komt.

De persoonlijke problemen hebben één kenmerk gemeenschappelijk: zij maken mensen kwetsbaar voor ernstiger problemen, bijvoorbeeld het ontstaan van problematische schulden. Persoonlijke problematiek tast in de regel de draagkracht aan van mensen. Wanneer persoonlijke problemen onderkend en erkend zijn, dan is er vaak al contact met hulpverleners en zijn er dus hulpbronnen. Lastiger is het wanneer de problemen latent aanwezig zijn. Ze zijn er wel, maar worden niet herkend en erkend. Een plotse linge tegenslag kan de problemen dan manifest maken.

**Clïënten-
registraties**

Samenvatting

Op macroniveau speelt de toegenomen complexiteit van onze samenleving op het gebied van regelingen, voorzieningen, diensten en communicatie een grote rol bij het ontstaan van problematische schulden. Deze complexiteit leidt veelal tot verwarring en verkeerde keuzes zijn dan snel gemaakt. Kredietverstrekking speelt daarbij een belangrijke rol.

Met betrekking tot het inkomen hebben veranderingen in het stelsel van sociale voorzieningen en sociale zekerheid ingrijpende gevolgen. Versobering en de invloed van de economische teruggang leiden ertoe dat bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid het inkomen snel daalt naar het sociaal minimum.

Een belangrijk gegeven dat in directe relatie staat tot inkomen is armoede. Al is er geen causaal verband tussen armoede en problematische schulden, er zijn veel raakvlakken. Armoede leidt in veel gevallen tot sociale uitsluiting omdat een aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen ontoegankelijk worden.

Veel mensen zijn afhankelijk van instanties zoals uitkeringsorganen, maar ook van overheidsinstellingen. Als bij die instanties fouten worden gemaakt kan dat ingrijpende gevolgen voor die mensen hebben.

Op mesoniveau spelen de groepen waartoe men behoort een grote rol ten aanzien van wensen en verwachtingen. Groepsdruk leidt in veel gevallen tot de noodzaak om materiële zaken aan te schaffen, ook als het inkomen daartoe ontbreekt.

Op microniveau is het belangrijk om te onderkennen hoe mensen leren en geleerd hebben om met geld om te gaan. Ook de rol van geld in het bestaan is daarin een belangrijke factor. Daar waar er bij mensen al sprake is van persoonlijke problemen op andere levensgebieden dan het inkomen en de uitgaven, wordt de kans op financiële problemen groter.

Literatuur

- CBS/SCP (2011). *Armoedesignalement*. Den Haag: CBS/SCP.
- Engbersen, G., Vrooman, J.C. & Snel, E. (Red.) (1997). *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Fauconnier, G. & van der Meiden, A. (1993). *Reclame: een andere kijk op een merkwaardig maatschappelijk fenomeen*. Bussum: Coutinho.
- Nederlands Jeugd Instituut (2012). *Dossier Armoede in gezinnen*. Van www.nji.nl.
- Nistelrooy, R. van (2003). *Regels die mensen blokkeren*. Utrecht: Sjakuus.
- Oosterhout, B. van (2004). De statuszoekers. *Intermediair* 15/04.
- Schut, M. (z.j.). *Nieuwsbrief Benchmark schuldhulpverlening*. Den Haag: SGBO/StimulanSZ.
- SCP (2007). *Armoedemonitor 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Snel, E., Engbersen, G. & Vrooman, C. (2000). *Balans van het armoedebeleid. Arm Nederland*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Snel, E., Hoek, T. & Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede*. Assen: Van Gorcum. www.divosa.nl/dossiers/armoede-en-sociale-uitsluiting.
- Sociale Alliantie (2010). *Sociaal Manifest*. Utrecht: Stichting Clip.

Vragen en opdrachten

Studievragen

- 1.1 Ga eens na wat er in jouw gemeente gedaan wordt aan armoedebestrijding. Zoek ten minste drie middelen.
- 1.2 Waar leren mensen omgaan met geld? Bedenk drie manieren waarop iemand zou kunnen leren omgaan met geld (en op welke plaats hij dat kan leren).
- 1.3 Compensatiegedrag. Zoek in reclameboodschappen in bijvoorbeeld dag- of weekbladen naar drie voorbeelden waarin geappelleerd wordt aan de behoefte aan compensatie.

Opdrachten

- 1.1 Neem eens de laatste drie dingen in gedachten die je hebt aangeschaft. Stel vast of dat zaken waren die je absoluut nodig had, of was er een aankoop bij van iets wat een trend is, 'in' is of een leuke aanbieding was? Welke criteria gebruik je om vast te stellen dat het een noodzakelijke aankoop was?
  - 1.2 Ga eens na welke boodschappen jij hebt meegekregen over geld. Welke waarden en normen ten aanzien van geld en lenen overheersen er in jouw gezin of familie?
Hoe kijkt men in jouw familie aan tegen bijvoorbeeld een familielid dat geldgebrek heeft of schulden?
Wat heb je meegekregen over 'lenen' of wat leer je jouw eigen kinderen daarover?
  - 1.3 Praten over geld. Wat weet jij over het inkomen van jouw ouders (of wat weten jouw kinderen over dat van jullie) en wat weet je over de huishoudelijke uitgaven? Hoe vaak wordt er bij jullie over geldzaken gesproken in het gezin of in familiekringen?
Discussieer daar met medestudenten over aan de hand van de stelling: Kinderen dienen zo vroeg mogelijk bij het financieel beheer van het huishouden te worden betrokken.
-

Checklist zelfbeoordeling competenties hoofdstuk 1

Waardering	1	2	3	4	5	Blijkt uit / nog te ontwikkelen door
Geef aan per item:						Hier geef je aan hoe je hebt laten zien dat je je de competentie eigen hebt gemaakt. Dat kan door middel van een toets, een uitgevoerde opdracht, een werkstuk, praktijkervaring en dergelijke. Scoor je matig of onvoldoende geef dan aan hoe je jezelf op dat punt kunt verbeteren.
• niet ontwikkeld	1					
• onvoldoende ontwikkeld		2				
• matig ontwikkeld			3			
• (ruim) voldoende ontwikkeld				4		
• goed ontwikkeld, competent					5	

	Waardering					
Competenties	1	2	3	4	5	Blijkt uit / nog te ontwikkelen door
Ik kan op macro-, meso- en microniveau twee relevante oorzaken voor het ontstaan van problematische schulden benoemen.						
Ik kan verklaren wat <i>structurele armoede</i> is.						
Ik kan de relatie tussen financiële problemen en <i>socialisatie</i> van een persoon beschrijven en verklaren.						